

Dwingende vrijheid

Een inleiding

Mark Kinet

*De opvoeding moet dus haar weg zoeken tussen
de Scylla van het laten betijen en de Charybdis van de frustratie*

SIGMUND FREUD¹

Volgens een gevleugelde uitdrukking van Paul Verhaeghe leven we in een dwingende tijd, waar autoriteit zoek is. Na de dood van God en het einde van de Grote Verhalen zijn we meer dan ooit tot vrijheid veroordeeld. Velen onder ons lijden tegenwoordig aan kiespijn en keuzestress. Of we kunnen ons weerloos overgeleverd voelen aan allerlei tot consumptieartikel gereduceerde objecten die ons als het ware dicteren ‘ervan te genieten’.

Van de weeromstuit ontstaat hier en daar een roep naar meer *law and order*. Hoewel wij enerzijds aanspraak maken op maximale vrijheid, hebben we anderzijds immers behoefte aan wetten en regels waarop we kunnen botsen. Kunstenaars Jenny Holzer schrijft het in neon op gevels en ramen: ‘*Protect me from what I want*’. Het stond ook te lezen op de schoorsteenmantel van een aflevering van de bekende detectiveserie *Morse*, waarin het ging over jonge druggebruikers. In

---

1 Sigmund Freud (1933), Colleges inleiding tot de psychoanalyse. Nieuwe reeks. *Werken 10*. Amsterdam: Boom, p. 203.

zijn *Ethica Nicomachea* noemt Aristoteles de wet een ‘*philikon*’. Hij is een goede vriend. Wat ons bindt aan de wet, is niet alleen angst maar ook een vriendelijke eigenschap die voor ons het beste wil. Niet helemaal onterecht wordt er dan van uitgegaan dat alleen de wet ons vrijheid kan geven.

Vrij naar Lacan berusten de vaderlijke functie en de Naam (*‘le Nom/le Non’*) van de Vader erin wet en verlangen met elkaar te verzoenen. Want mens en wet staan met elkaar op gespannen voet. De wet regelt en grondt. Hij bakent een afgrondelijk (want ziekelijk of dodelijk) genieten af dat voorbij (de wet van) het lustprincipe lijkt te liggen. Dit genieten moet begrensd worden en ‘op zijn plaats’ gezet worden als lust.

Tussen de sterke en de zwakke is het bovendien de wet die beschermt en de vrijheid die verdrukt. Het recht van de sterkste is immers krom. Tenslotte zijn wetten er in zekere zin om overtreden te worden. Elke transgressie van de wet betuigt hem tegelijk eer. Beschaving is op wetten en verboden gebaseerd, maar cultuur behelst niet in het laatst dat we op subtiele wijze met wetten en regels kunnen/durven spelen. Dat de wet hiertegen is bestand bewijst dan paradoxaal zijn degelijkheid.

Nu en dan permitteren sommigen zich echter de vrijheid om harder dan ooit de wet te stellen. Enkele decennia geleden stelde het communisme de wet van het proletariaat of het fascisme de wet van het (eigen) volk. Tegenwoordig is er de sharia waarmee het islamfundamentalisme maar al te driest zijn wil opdringt.

Freud en zijn psychoanalyse zijn ondertussen grotendeels in de prullenmand van de intellectuele goegemeente beland. Toch bevat zijn theorie heel wat elementen die klaarheid brengen in deze schijnbare paradox: waarom vrijheid dwingend kan zijn; waarom vrijheid, zeker waar ze zich van elke norm en wet bevrijd weet, deze vaak met nog hardere hand installeert.

Tegen de heersende tijdgeest in organiseerde de Belgisch-Nederlandse Stichting Psychoanalyse en Cultuur een studiedag hierover. Deze bood een forum aan stemmen die de band tussen vrijheid en wet/

dwang proberen te denken. De meeste (maar niet alle) teksten in deze bundel vormen hiervan de uitgeschreven en uitgewerkte neerslag.

We beginnen met een bijdrage van gelauwerd Vlaams auteur Yves Petry. Hij breekt er een lans voor welbegrepen individuele vrijheid die volgens hem vooral in en door literatuur wordt gediend. In zijn briljante boek *De kunst van de roman* stelde Milan Kundera dat de roman is geboren uit de lach van God. Enige bestaansreden van de roman is te zeggen wat alleen de roman kan zeggen. De roman is bron van nooit vooropgezette kennis en waarheid. Hij presenteert een steeds ambigue wereld die vaak op polyfone wijze door diverse personages wordt verteld en bezongen. Wat er voorop staat is niet de oneindigheid van het universum, maar die van de ziel. Ze komt enkel tot uiting in zeer particuliere menselijke omstandigheden waardoor de literaire zoektocht zich van de filosofische onderscheidt.

Ook Petry heeft een hoge dunk van het romangenre. In zijn woorden: 'bij een geslaagd romanpersonage schuiven de fragmenten in elkaar tot een onwaarschijnlijk rijke dichtheid aan inzichten, motieven, verlangens, vergissingen, inwendige tegenspraak, zwaktes, trauma's, raadsels, echo's en reflecties. Dat is pas leven op de toppen van je kunnen, van je bewustzijn en van je taal'. Hij benadrukt eerder het verschil tussen literatuur en wetenschap. Deze laatste 'spreekt de zuiverste taal waarover wij mensen beschikken en de grenzen van haar bereik zijn dan ook haarscherp afgelijnd. Wetenschap is ambitieus zonder valse pretentie. Literatuur daarentegen hanteert een taal die voortdurend moet verbergen dat ze de grenzen van haar kunnen overschrijdt. Ze beweert van alles maar weet niet veel. Haar manipulatieve vermogen is gebaseerd op verleiding'.

In het daaropvolgende openbare interview dat Katrien Steenhoudt van Yves Petry afnam, borduurt hij verder op het verschil tussen identiteit en uniciteit in hun respectievelijke gerichtheid op gelijkenissen en verschillen. Welke zijn ook de raakpunten tussen literatuur en psychoanalyse? Begeeft de laatste zich niet (o.a.) tussen kunst en wetenschap?

Een geciteerde en ook voorgelezen passage heeft bij Petry nota bene een vergelijkbaar impact als de beroemde scène met Antoine

Roquentin uit Sartres roman *La nausée*. Uit de mond van Yves Petry over het reële, onverwachte: '*rien de plus réel que le rien*'.

Volgen twee hoofdstukken die gebaseerd zijn op de kliniek. David Schrans vertrekt van twee recente romans en presenteert vervolgens een casus waaruit een overduidelijke gedetermineerdheid blijkt waaraan noch patiënt, noch analyticus zich (helemaal) kunnen onttrekken. Zelf becommentarieer ik verschillende opvattingen over vrijheid en zoom ik in op hoe vrijheid aan bod en tot haar recht komt binnen een zeer eigenaardige samenlevingsvorm, namelijk het klinisch psychotherapeutisch milieu.

Het hoofdstuk van Frank Vande Veire contrasteert Dada kunstenaar Francis Picabia met de moordenaar van Theo Van Gogh en geeft vervolgens een gedetailleerde psychoanalyse van de ('psychotische?') logica van het moslimextremisme. Absolute vrijheid verschijnt in dit hoofdstuk in haar meest gruwelijke gedaante. De argumentatie wordt van antwoord gediend door Daan Rutten die breder verwijst naar de neokapitalistische ontstaansgrond van hedendaagse agressieve uitwassen. Voor het eerst in dit boek verwijst Rutten naar de brieven van Friedrich Schiller waarin deze onder andere stelt dat de mens het meest authentiek zichzelf is wanneer hij speelt.

Dit is natuurlijk koren op de psychoanalytische molen. Voor de psychoanalyse is het spel immers een ernstige kwestie. Ze is voorwaarde voor emotionele groei en ontwikkeling. Vrij naar Winnicott is psychotherapie kortweg twee mensen die samen spelen. In het spel wordt onderhandeld tussen binnen- en buitenwereld, tussen lust en realiteitsprincipe, tussen droom en werkelijkheid. Het reële (bij Freud beginnend met de aan- en afwezigheid van de moeder) wordt er symbolisch-imaginair bemeesterd. Klassiek doorloopt het spelvermogen een evolutie: van louter sensorimotorisch en auto-erotisch (oraal) via praktijk- en constructiespel (anaal) langs symbolisch of verbeeldend spel (fallisch) tot regelspel of spellen die uitmonden in min of meer geëlaboreerde vormen van werk (latentie).

In de volgende hoofdstukken van Jo Smet en Marc De Kesel (die thematisch nauw bij elkaar aansluiten) komen kunst en psychoanalyse samen als activiteiten waar de verbeelding vrij spel krijgt. Smet neemt ons mee voor een historische wandeling langs de Verlichting

en eindigt met een knipoog naar de leuze van Antwerpen Culturele Hoofdstad van Europa 1993: alleen kunst kan ons redden. De Kesel herneemt een eerder verschenen en spraakmakend essay waarin de esthetische wortel en dimensie van de psychoanalyse wordt beargumenteerd en blootgelegd.

De bundel eindigt literair, zoals hij begon. Sjef Houppermans vertrekt vanuit het beroemde gedicht over de vrijheid van Paul Eluard en grasduint in verschillende romans om er diverse vormen van vrijheid op te sporen.

Hopelijk bevat deze bundel zo voldoende ernst en spel om de lezer te dwingen ze met een illusie van vrijheid te lezen. Nadat Nietzsche God al dood verklaarde heeft Michel Foucault ondertussen ook de mens nog dood verklaard. De humanistische opvatting van de mens als bewust en vrij rationeel wezen dat vooruitgang nastreeft en zo zijn bestaan op aarde rechtvaardigt is een fabel. Realiteit is dat we meervoudig beïnvloed zijn door onbewuste driften alsook door economische, maatschappelijke en culturele krachten of ideologieën die ons ontgaan. Ons idee dat we vrij zijn is een illusie omdat we ons niet bewust zijn van de werkelijke oorzaken van ons handelen.

L.S., het spijt me, maar een dwingende is de vrijheid waarmee we het blijkbaar moeten doen.